

A 2376

ÁLLAMTUDOMÁNYI ÉRTEKEZÉS
XX

AZ ÁLLAMI FŐHATALOM LÉNYEGE ÉS CÉLJA.

írta

Dr.F Á B I Á N F E R E N C .

1137. 46/ 47.
47. május 19.

T U R K E V E 1947.május hó.

- XIV 7767 - 1945 dec. 20 - tetetes - RTbb1
 XIV 7829 - 1946 márc 21 - verzes - RTbb1
 XIV 7845 - 1946 jún. 19 - tört. - egyhaszjogpót
 XIV 7990 - 1946 július 19 - egyhaszjogpót - RTbb1
 XV - 8467 - 1947. július 18. - állambud. kisp.
 — egyhaszjogpót.

Szül: Fúrkeve : Szolnok nm.

1922 június 24-én

állambudományi :

avatási átirat : 1995. / 1946-47.

Rep: 1947. július 18.

AZ ÁLLAMI FŐHATALOM LÉNYEGE ÉS CÉLJA.

írta

Dr. F Á B I Á N F E R E N C

Árválaton kiadom:

1. Szádeczky - Haudon Fülöp

2. Szabóczy Vilmos

professzor voltának.

Széchenyi, 1947. május 19-én.

Gyenge dolgot, elcsúszás
munkáimmal elfogadom.

- Gárdonyi Károly

Thorny,

e. i. d. k.

Agoston munkáimmal elfogadom.

S. 1947. máj. 29. Szabóczy

F 2376

Az állam az egyes emberekből az u.n. állampolgárokból alkotott legmagassabb rendű testület, korporáció.

Az állam a politika tudományának a meghatározása szerint: bizonyos területen letelepedett népeknek olyan közössége, amelyre a legfőbb hatalom a szuverénítás terjed ki azzal, hogy a keretbe foglalt közösségnek a jólétét és fejlődését biztosítsa, másszóval: az állam egy bizonyos ~~sz~~ területen letelepedett, önálló és független főhatalom által egybekapcsolt emberi közösség/Tomcsányi: Közjog/.

Az állam szó azonban nem mindig a mai értelemben vett jelentéssel bír, ezt akkor láthatjuk, ha végig pillantunk az államok illetve országok politikai történetén.

A görögöknél a "polis" szó várost jelent, illetve városállamot mint pl. Athén. Ugyanis minden város egy önálló államot jelentett, illetve önállósággal - a mai szóval kifejezve - szuverénítással bír. Az állam fogalma tehát a görögöknél a polgárok szervezett területéhez kapcsolódott.

A rómaiaknál az állam szó vagyis a "civitas" ugyanazon jelentéssel bír mint a görögöknél a "polis". A civitas az ókori római állam

fogalma és ebből származik a civis-polgár szó. Azonban a civitas a római polgárok államát jelentette, tehát azoknak a közösségét, akik Róma vagyis az Urbs lakosai voltak. Később mikor már Róma megnövekedett és mint birodalom kiterjesztette hatalmát a földközi tenger egész vidékére, sőt Kis-Ázsiára is, akkor fokozatosan átvitték a jogászok az állam nevet is a civitást is az államhatalomra. Tehát a civitas szó ekkor már átalakul "státus rei publicae".

A népvándorlás korában mikor a klasszikus tökéletességgel felépített római jogrendszer az "állam" szó megjelölésére két szót használnak: az *Empirt* és a *Reich-t*. Ezek jelentették később évszázadokon át az államot. A régi elnevezéssel és fogalommal szemben azonban ez már az állam lényegét nem a személyi elemben találta meg, hanem a földben, a hatalomban. A XVI. sz.-tól kezdve a státus szót minden államban használják és a fejlettebb szervezettel bíró közület megjelölésére ez a legalkalmasabb szó.

Most nézzük meg az államot mint politikai fogalmat.

Az állam tehát egy kollektív jelenség amint ezt Hobbes és Spinoza természetjogi szempontból kifejtették. Az embereknek összműködése

~~funkciója, tehát a népfőnökök~~ az állam-
fő cselekedete az állami cselekvés, hanem
az egyes polgároknak a közös tettei, amelyek
az államot mint egységet irányítják.

Ez az irányítás bizonyos cél irányában tör-
ténik és a közület illetve az állam tagjai
is bizonyos cél által vannak összekötve. Az
állampolgárokat azok a viszonyok kötik öszé
sze, amelyek a parancsolásban és engedelme-
ségben jelentkeznek. Az államot ez az uralom
parancsolás jellemzi, enélkül állam nem léte-
zik.

Az állam hogyan keletkezik? Az állam
keletkezésének a magyarázására több féle el-
mélet keletkezett. Ezen elméletek között leg-
jobban meg lehet magyarázni az állam kelet-
kezését az evolúciós elmélettel. Eszerint az
állam hosszú fejlődésnek az eredménye. A fej-
lődés a családból indul ki, ez állandó kap-
csolat a férfi és a nő között fajfenntartás
és kultúra megőrzése céljából. A családot ezt
az ősi sejtet semm sem helyettesítheti. Az ál-
lam is nagyon megbecsüli, védi, mert nagy szük-
sége van rá. Erőteljes család, erős államot je-
lent.

Az evolúciós elmélet a családból indul
tehát ki, ez az állam keletkezése az első

stációja. Eszerint több család hordává egyesült, itt beszélhetünk apa- vagy anyasági hordáról, aszerint hogy vezetőjük férfi vagy nő. Sok horda törzset, ez pedig népet és ez államot alkot. Az állam tehát az evolúciós elmélet szerint így keletkezik eredeti úton. Népek keletkezésének és elmulásának története játszódik le a történelem színpadán.

A mai nemzeti államok kialakulása a középkorra vezethető vissza. A XVI. sz. után beszélhetünk nemzeti eszméről, a reformáció és a renaissance fejlesztette ki.

Az evolúciós elmélet szerint keletkezett állam csak a régi időre vonatkozik.

A jelenben kétféle képpen keletkezhetik állam: eredeti és mesterséges úton.

Originál módon keletkezhetik állam: osztódás útján, vagyis ha egy nép~~x~~ csoport kiszakad és önálló államot alkot. Elszakadás és egyesítés útján is keletkezhetik állam.

Mesterséges módon keletkezik állam, ha külső erők kényszerítik arra, hogy elszakadjon. Így létrejöhet állam tagosítás, gyarmatosítás, hódítás, nemzetközi tárgyalások~~x~~ eredményeképpen. A mesterségesen keletkezett államok főtulajdonsága hogy rövid életűek.

Fontosabb elméletek az állam keletkezésére az ösztönszerűségi elmélet, amely sze

rint az államot a társulási ösztön hozta létre. Az utilisztikus elmélet szerint pedig az emberek belátták, hogy szükséges egy magasabb szerv/törzsfő, fejedelem/ akiknek a hatalmat gyakorolni kell. Így keletkezett a nép és fejedelem között szerződés, de ez már az állam elméletekbe kapcsolódik.

Államelméletek az állam mibenlétét próbálják megmagyarázni. Az állam fogalmának magyarázásával a jogbölcseksézen kívül az újabb politikai írók is sokat foglalkoznak.

A legrégebben a fiziokraták határozták meg az állam fogalmát. Ezek szerint az állam jogi keret, míg a társadalom keretnélküli összesség. Rousseau a természeti állapotban élő emberrel veszi együvé az államot. Fichte az államot eszköznek, a nemzetet örökcélnak tartja. Stein szerint az állam statikus, a társadalom dinamikus.

Az államelméletek általában két csoportra oszthatók: metafizikai és jogi elméletekre. Az előbbiek teoretikus, etikai, lélektani és hatalmi elméletekre oszlanak.

A teoretikus elmélet szerint az államot az Isten teremtette és az uralkodó dinasztia is kijelölte. Ez volt az antik népek felfogása. Staal szerint az állam hivatása,

hogy az ember az Isten által teremtetett rendben szolgáljon, az egyházi hatalom magasabb rendű mint a világi. Aginói Szent Tamás az Isten által teremtetett jogból származtatja.

A vallási elmélet nem határozza meg az állam fogalmát, csak isteni eredetűnek és ésszerűnek tartja.

Az etikai elmélet már tovább megy és azt mondja, hogy mivel az állam isteni eredetű, azért az egyesekre etikai jellegű kötelezettségek származnak. Már az ókori filozófusok is vallják, hogy csak Isten által alkotott államon belül lehetnek emberek. A későbbi tudósok is az államot az erkölcsi tökéletesség legmagassabb fokának tartják.

Lélektani elmélet szerint az állam lélektanilag keletkezett, mert az ember ésszerű életre törekszik és ezt az állam meg is találta.

Hatalom elmélet szerint az állam nem más mint a hatalmasoknak a gyengék feletti uralkodása. Ezen az elméleten alapszik a történelmi materializmus is, ez elmélet szerint az uralkodó osztályokat a kizsákmányolás kedvéért alkották meg. A pluralista elmélet szerint a hatalmi rendszer a családnál kezdődik és ez az alárendeltségi helyzet végig megtalálható. A hatalmi elmélet minden

fejtegetése arra vezet, hogy az állam motivuma a parancsolás/akár egy ember, család vagy osztály uralkodik/ és az engedelmesség az alattvalók kötelessége.

Jogi elméletek az alapon állnak, hogy azt nézik hogy valamely állami szerv cselekvése megfelel-e annak az eszménynek amelyet a jog testesít meg. Tartoznak a szerződéses, patriárchális, patrimóniális, organikus elméletek és az államszemélyiség elmélete.

Szerződéses elmélet a jogi elméletek között a legismertebb és sokan vallják.

Az állam eszerint az egyedek tudatos keletkeztető erejével jön létre. Két féle szerződésről beszélnek: az alattvalók és uralkodók közötti és mindenkinek mindenkivel való szerződéséről. Ez a gondolkozás már a Kr. u. i. dőkre vezethető vissza. Az ókori bölcsészek is szerződésre vezetik vissza az államot/ szófisták, epikureusok, zsidók/.

Hobbes szerint az ősállapot a bellum omnium contra omnes után békére vágytak az emberek és ezért kötöttek egymással szerződéseket. Megteremtették a státus civilis-t és megszületett az állam.

Rousseau fejtette ki legszebben a szerződéses elméletet a "Contra sociál"-jában. Szerinte az állam mindenkor szerződésen

alapul és ez által a polgárok egy karatnak alávetik magukat. Ebben van a modern politika sarktétele: hogy terület, nép és főhatalom nélkül állam nem létezhet. Rousseau gondolatait a német idealizmus képviselői is elfogadják.

A szerződéses elmélet fogyatékosága, hogy nagyon ingatagon-bizonytalan alapra teszi az egész állami létet. A szerződés lenne az állam alapja, akkor az állam egy ad hoc összekerült tömeg akarata lenne. Ez az elmélet gyengeségei ellenére is sokáig tartotta magát. Patriárchális elmélet az államot a családból kifejlődött szüleménynek tartja. Sok görög filozófus az államot megnövekedett családnak tartja, amelyet ha nem is vérségi, de gondolkodás alapján egyek ^macchiaveli, Filmer, is vallják ezt az elméletet. Az uralkodó hatalmát örökösödési úton kell származtatni, tehát az erőszakos uralmat megdöntheti a nép akarata. Az állam egyetlen és biztos alapja a család. Patrimóniális elmélet szerint az állam a tulajdoni renden alapszik, tehát az állam oly intézmény, melynek legjellegzetesebb tulajdonsága a magántulajdon. A feudalizmus korában tartotta magát ez az elmélet, azonban

kétségtelen, hogy az államban ma is nagy szerepet játszik a földtulajdon.

Organikus elmélet az államot egy önálló léttel bíró szervezetnek, organizációnak tekinti. Igaz hogy egyénekből áll, de az organizmus egygő forrasztja őket. Ez az elmélet ellenhatás a XVIII. sz. racionalizmusára. Ugyanis az államot tiszta rációval felfogni nem lehet. Az organikus elméletnek három fő iránya van: természeti organizmus/államot növényvel hasonlítja össze/, állati organizmus és az erkölcsi személyiség tana.

Herbert Spencel az evolúció elméletén áll és szerinte mint minden élőlény kicsiből nő nagyra, ugyanugy van ez az államnál is. Az állam fejlődés által lesz tökéletes organizációvá. Az erkölcsi organizmus a legtökéletesebb formák, mert bár az egyének önálló elemek az összességben, mégis beletartoznak abba.

Államszemélyiség tana az organikus elmélet tovább fejlesztése /Trendelenburg elve/ A személyiség az organikus lény legmagassabb alakja. Egy lény akkor lesz személyiséggé, ha részei sokaságának dacára is értékes egységet tud alkotni, de funkciói mégis önállóságot tes.

tesítenek meg. Minden személy önálló lény és több mint alkatrészeinek a sommája, önbeccsel bír és függetleníteni tudja magát a külső világtól. Ilyen személyiség az állam, mert a personalitás valóságos elemei nálla megtalálhatók. Lényegileg is az jellemzi az államot, hogy tagjai sokasága ellenére is önálló tudata és akaratja van. Az egyesek nemcsak a saját, hanem egy magassabb cél: az állancél érdekében működnek. Az állam lényegileg szellemi lény, de tagjai testek, a célok és akaratok összessége teszi közösséggé. A személyiség elmélete tehát az államot önálló személynek tekintti, mert van önálló állami tudat, akarat és cél. Ez az államelmélet a legelfogadhatóbb, mert ezzel lehet legjobban, legtermészetesebben s jogászilag is legelfogadhatóbb módon megmagyarázni az állam életét és jelenségét.

A személyiség tovább fejlesztői az államot jogi személynek konstruálják, Lorenz Stein fejtette ki munkáiban ez elméletet és szerinte a személyiség lényege az önmeghatározásban található fel, s három tényező jelent személyiséget: államfő, államakarat és vegrehajtó akarat. Kelsen az államot a jogi normák

rendszerével és a jogrenddel teszi egyenlővé, ő egyenesen tagadja az állam külső alanyiságát és reális létét.

Concha azt mondja a "PolitikÁ"-jában: "az állam az erkölcs világnak az az alakulata, amelyben az emberiségnek egy sajátos tulajdonságban különböző része/pl. magyar, olasz/ bizonyos földterületen személyiséggé emelkedve az emberi célokat megvalósítja, az ember ~~xx~~ célja pedig az emberi jó megvalósítása."

A történelem folyamán mint láttuk rengeteg elmélet alakult ki az állam mibenlétének a megmagyarázására a legfontosabbak az előbb felsoroltak voltak. Ezek közül a legelfogadhatóbb a személyiség elmélete, mert ~~való~~ban az államot egy magasabb rendű személyiségnek lehet tekinteni. Az állam fogalmának a tisztázása után lássuk az állam alkotó elemeit. Az állam három alkotó elemből álló terület, nép és főhatalom. Nézzük ezeket egyenként és röviden.

Az állam területe alatt közjogi értelemben a földterületnek azt a bizonyos meghatározott részét értjük, amelyen az állam főhatalma kizárólag érvényesül és amelyen a

nemzetet alkotó egyének fizikai életüket élik./Tomcsányi:Magyar Közjog/.

Az állam tehát a maga uralmát egy bizonyos területen fejti ki,ez lehet pozitív ti. itt kizárólag csak ő gyakorolhat hatalmat és negatív értelmű:ezen a területen más államnak semmi hatalmi ténykedést végezni nem szabad.E két jellemvonás egymást kiegészíti.Az államterületnek óriási jelentősége van a kultur államokban.Ezért fontos hogy az állam területe pontosan meghatározott legyen,mert ~~a~~ nélkül nincs elismert állam./Bár a modern nemzetközi jog pontosan körül nem határolt területet is elismer államnak./

A terület az államnak mint személyiségnek a része,vagyis aki a területet megsérti, az nem az állam tulajdonát,hanem a személyiséget sérti meg.

Az állam a maga hatalmát,impériumát a területén gyakorolja,vagyis a terület a színtere a területi felségjog érvényesítésének. Kérdés mit értünk ter.felségjog alatt?Az állam hatalmából folyó azt a felségjogot értjük ez alatt,amelyet az állam a területén és az itt lakó személyek ~~g~~^élett gyakorol.

Az államnép rövid jellemzése. Az állampolgárok összességét népnek nevezzük. Az államoknak mint testnek ez nélkülözhetetlen alkotó része épp-
ugy mint a terület, mert enélkül sem képzelhető el állam. Rousseau az egyénnél mint állampol-
gárnál két tulajdonságot ismer fel. Az egyik mint pozitív elem illetve jelleg abban nyilat-
kozik meg, hogy mint citoyen személyesen vesz
részt az állam kormányzásában. Negatív értelem-
ben pedig mint alattvaló/sujet/ köteles enge-
delmeskedni a hatalmi parancsnak, vagyis aláve-
ti magát annak a törvénynek, melyet maga hoz. Az
államnép ezen kettős arculata csak a modern
politika tudományának a szülötte, főleg ezt az
elvet a demokratikus berendezkedésű államok
fejtették ki illetve fejlesztették ki, mert a
szűk választójoggal bíró államok csak korlátoz-
va ismerik, sőt ez a kettős jelleg a diktatóri-
kus államoknál nem is domborodik ki.

Az állam jogalanyai csak szabad embe-
rek lehetnek, mert csak ezek között keletkez-
hetnek közjogi jogviszonyok. Tehát a mai fogal-
mak szerint a középkori hűbéres berendezkedé-
sű állam nem is tekinthető államnak, mert az
akkori nép nem volt felruházva azon közjogi

jogosítványokkal, melyek a mai állampolgár bír.

Hosszu történeti fejlődésen esett át az emberiség míg ezen jogosítványok megszülettek, vagyis míg a mai szabadságjogok kifejlődtek.

Az államnép tanulmányozásakor három fogalmat kell egymástól elkülöníteni. A népet, nemzetet és nemzetiséget.

A nép a legegyszerűbb fogalom, ez alatt értjük egy bizonyos területen megtelepedett és együtt élő olyan embertömeget, amelynek jellegzetes tulajdonságai vannak, de erős öntudata nincs. A nép tehát a legprimitívember csoport.

A nemzet ezzel szemben olyan ember tömeg, melynek meg van a jellegzetessége, de hatalmi szervezetet nem tud kiépíteni. Az államnépet, mint ember tömeget tehát a jellegzetesség, tudat és hatalom variációja jellemez.

A nemzetiség egy bizonyos állam területén élő az uralkodó államnéptől fajra nézve idegen embercsoport, amely önálló államot nem képes kialakítani, vagyis egyedül nem csak a testvér fajú népével együtt.

Az állam harmadik alkotó eleme a főhatalom. Ennek a jellegzetessége, hogy uralko-

dó hatalom. Az állampolgárok felett uralkodik az állam, ez a legerősebb hatalom az államban. Más testületek is gyakorolnak ugyan hatalmat, de ez csak fegyelmi természetű, és nem hatalmi. Így különösen az egyház birt nagy hatalommal az államban különösen a középkorban. A közigazgatási testületek is a modern államjog szerint az államtól kapott átruházott hatalommal bírnak és ennek a határait az állam szabja meg.

Az állami főhatalom /szuverénitás/ mibenlétének a vizsgálására nagyon fontos elméletek vannak a politika tudományában, mert az állam alkotó elemei közül ez a legfontosabb és a legvitatottabb. Az uralkodó hatalom legsajátosabb és legjellegzőbb tulajdonsága a szuverénitás, mert ezzel minden államnak kell bírnia. Az embereket irányozni képes egységes szervezettel bíró tekintélyt, amely először a jogi rendet biztosítja, majd a külső együttélést teszi lehetővé: hatalomnak nevezzük. Szuverénitás/summa potestas/ legnagyobb tekintély és hatalom az államban. Az államoknak szükségképpen bírni kell szuverenitással, mert amelynek nincs az nem állam,

lakói nem állampolgárok. A supréma potestasnak van tehát egy befelé és egy kifelé irányuló ereje. A belső szuverénítás az államnak azt a képességét jelenti, hogy a jogrendet, alkotmányát saját maga állapítja meg, ebben az értelemben jelent a politika tudománya szerint főhatalmat. A másik a külső szuverénítás, vagyis hogy az állam olyan szuverén mint a többi-külföldi relációban, - az államhatalom kifelé irányuló ereje vagyis a külső szuverénítás nemzetközi jogi fogalom. Ez a kettős felosztás azonban csak gyakorlati, mert elméletileg csak egyféle szuverénitás van: a legfőbb hatalom. Hatalom van természetes és jogi. Az első olyan emberi tulajdonság, amely minden emberben megtalálható és azt a célt akarja szolgálni, hogy hatalmat gyakorol a létfenntartása érdekében. A legértékesebb egyén az akinek sokan engedelmeskednek. Az állam is ilyen hatalmat gyakorló lény, de ezt közületesleg valósítja meg. A hatalom azonban nem korlátlan, mert kereteit az ész, ráció szabályozza.

A jogi hatalom a jogrend által van megvalósítva, vagyis azok a korlátok amelyek az állam hatalmát korlátozzák. Míg az emberek

természetes állapotban éltek a nyers hatalom érvényesült, később azonban ez helyet adott a ratió felépült jogihatalomnak. A hatalomnak a legértékesebb eleme ez az önkorlátozás.

A szuverénitás történetének rövid áttekintésével ismerhetjük meg a szuverénitás igazi lényegét.

Az állami főhatalom fogalmát már az ókorban is ismerték csak nem tudták adni a definícióját, a pontos meghatározását. E fogalmat Arisztotelész ismerte, mert uralkodásról beszél, bár ez lényegileg mást jelent, de talán a modern szuverénitás embriójának lehet tekinteni. A rómaiak a hatalom szót potestas és impérium szóval jelölték meg, ami katonai és polgári hatalmat jelentett.

A középkorban alakul ki a szuverénitás tana. Ugyanis e korban a keresztyénség több hatalmat követel az egyháznak mint a császárságnak. E két hatalom óriásira nőtt és a küzdelme vezetett lényegében a szuverénitás tanának a kifejlesztéséhez, mert kétséges lett az állam egységes hatalma. Ezek a harcok azután a császárság és pápaság küzdelme az államhatalom belső mivoltának a gondolkozásá-

ra készítették, mely gyakorlatilag az abszolutizmus kialakulására, elméletileg a szuverénitás tanának a kifejlesztéséhez.

A szuverénitás szó legelőször Franciaországban található meg a XIII.sz.-ban. Ez a szó a latin *superēnus* szóból származik.

A szuverénitás fogalmának és tanának a részletes és pontos kifejtése Jean Bodin nevéhez fűződik, aki 1577-ben megjelent munkájában: "*Six livres de la République*"-ban foglalkozik, ezzel ő rendszerezi e tant. Szerinte szuverén az aki a törvények alól mentes, kivéve az isteni törvényt és a nemzetközi jogot - ez pedig az urakodó. Ő azt öntötte jogászai fogalmába, amit Macchiavelli mondott az "*Il Principe*"-ben. Hugó Grótius fejlesztette tovább a szuverénitás tanát. Szerinte szuverén lehet személy és testület is. A szuverén belátása alapján minden akarat semmis, ezért nem bírálható az ő ténykedése.

Hobbes szerint hatalom csak átruházás útján illet meg egyént vagy testületet. Ő a szuverénitásban foglalt jogokat azonosította a királyi felségjogokkal és jogbitorlásnak minősítette, ha más államszerv gyakorolná a hatalmat.

mint a király. Ez a tan vezetett a fejedelmi abszolútizmus kialakulására, ez természetesen ma már elavult és idejét vesztett felfogás.

Montesquieu a "L'Esprit des lois"-ban az állam szuverén hatalmát három részre bontja szét: államfő, törvényhozás és bíraskodásra.

Rousseau egyedül szuverénnek a népet vallja, célja hogy az abszolút monarchiát megdöntse. Az ő munkássága óta válik tulajdonképpen el az államszuverénítás a fejedelmiszuverénitástól. Ezzel a felfogással a magyar közjogi szemlélet régen megegyezett, hiszen a szentkorona tana szerint is az állam és a király ennek /t.i. a szentkoronának/ csak egy része, illetve szerve.

A szuverénítás tartalma azt a hatásköri területet jelenti, ahol az állam a maga működését kifejti. Ezt az állam szűkítheti, vagy bővítheti, de annyira nem terjesztheti ki, hogy az egyén jogalányiságát megszüntesse. A szuverénitásnak a legjellegzetesebb kritériuma éppen ez a rendelkezési jog és amely állam a hatáskör ilyen értelmű kiterjesztésével nem rendelkezik az állam ugyan, de szuverénnek nem nevezhető. Az államiság legjellegzetesebb jele: az alkotmány felett való rendelkezési hatalom, ahol ez nincs

még, ott csak tartományról beszélhetünk, de nem szuverén államról.

Jean Bodin szerint az állam függetlenségének pozitív tartalmát a szuverénitás ad. Ő az aki a szuverénitás majestás fogalmát meghatározta: *summa in cives ac subditos légibusque soluta potestas*.

Az állam-szuverénitás azonban csak elméletben korlátlan hatalom, a valóságban ez nem lehet végtelen. Vannak olyan korlátjai az állam főhatalmának amelyek anyagi természetűek pl. ha az állam fizikailag lehetetlent akarna. Vannak azonban olyan természetű akadályai is, melyek a lélekbe ütköző cselekvések. Ezek a fontosabb korlátok: a vallás, nemzetiségi érzés, tudomány és nemzetközi jog. Nézzük őket egyenként.

A vallás az első korlátja a szuverénitásnak. Vallás alatt az ember lelki életének a jelenségeit értjük, ez az érzés minden emberben meg van. Ha az állam általános iránya megegyezik az ott lakó emberek lelki jelenségeivel, akkor összeütközés nincs. Az állam és vallás viszonya azonban lehet eltérő is egymástól, de az államnak nem szabad az ember lelkiismerete ellen vétenie. A lelkiismereti szabadságot minden

állam megengedi és ennek a látható megnyilvánulását a vallásszabadságot is, illetve ennek gyakorlását. Az állam és az egyház viszonya különfélelekképp alakult a történelem folyamán, míg a szabad egyház szabad államban elve kifejlődött. Az állam hatalomnak tehát a vallás az egyik legnagyobb korlátja.

Második korlát az államhatalom a nemzetiségi érzés. A nemzetiségi kérdés a legbonyolultabb és legkényesebb kérdések egyike.

Concha szerint minden államnak kell egy sajátos nemzeti jelleget adni, de ez nem jelent olyan tartalmu szuverénitást, hogy a nemzetiségek ki kell forgatni nemzeti mivoltukból. Erőszakkal nem szabad asszimilálni, a nemzetiség éljen az államban a maga jellege szerint és irredentizmussal nem szabad az államalkotó nép és a nemzetiség között a viszonyt elmérgesíteni.

Az állam szuverénitásának korlátja a tudomány szabadsága is. A tudomány nem más mint az igazság öncélként való kutatása. Az államnak a tudományt szabadon kell hagynia és elnyomni nem lehet. A természettudományi igazságok előre viszik a civilizációt a technika terén, ezek nem befolyásolják a világnézetet. Az állam az omnipotens hatalmát ezekkel szemben nem is használ-

ja fel. Más azonban a helyzet a szellemtudományoknál. Az állam ezen a téren arra az álláspontra helyezkedik, hogy a szellemtudományokat megtűri, ha az állami létet nem veszélyeztetik, ellenkező esetben azonban nem.

Utolsó korláta a szuverénitásnak a nemzetközi jog. A külső szuverénitás tartalmazza az állam alapjogainak a rendszerét, amelyek által a nemzetközi jog bizonyos egyenlőséget hoz létre, ez pedig nem mehet végbe a nemzetközi jog korláta nélkül. Az államok egyenlőjogúsága az állam személyiségének és tekintélyének az elismerése. Az egyik állam elismerése a másik részéről tulajdonképpen a szuverénitás korlátozása. Ameddig ez keresztül vihető, addig tekinthető a nemzetközi jog gyakorlati jognak.

Az államhatalomnak tehát mint láttuk bármilyen korlátlan, szent és sérthetetlen is a gyakorlatban korlátai vannak. "A főhatalom nem lépheti át a megállapodás határait és hogy minden ember teljesen szabadon rendelkezhet az egyezmény általa neki meghagyott javakkal és szabadsággal, úgyhogy a főhatalomnak soha sincs több joga terhet róni az egyik állampolgárra, mint a másikra, mert az ügy ez által magánügyé

válik, melynek eldöntése már nem illetékes"-
mint Rousseau mondja a "Contra sociál"-ban.

A szuverénitás tulajdonságait Jeanⁿ Bodin
fejtette ki először tudományos alapon és az ő
fejtegetései ma is sok szempontból időszerűek.
Szerinte a szuverénitás jegyei a következők:--
a szuverénitás magában foglalja az alattvaló-
kat és törvényeket, hadüzenet békekötés stb. jo-
gokat. A főhatalomnak mint ilyennek a tulajdonsá-
gai: korlátatlanság, oszthatatlanság, egységesség
és felelőtlenség Jean Bodin szerint.

A korlátatlanság azt jelenti, hogy az
államhatalmat senki nem korlátozhatja, csak az
állam maga. Ez az önkorlátozás a szuverénitás
legértékesebb eleme.

Az oszthatatlanság jellege lehet a-
lanyi és tárgyi. Az előbbi annyit jelent, hogy
akik az államhatalmat gyakorolják, magukat egy
álany szerinek érzik. Az állam a hatalmát nem
oszthatja meg személlyel vagy testülettel el-
vileg vagy más állammal. A tárgyi oszthatatlan-
ság azt jelenti, hogy az államhatalmat, akaratot
az élet minden viszonylataiba hallathatja, az
államhatalom gyakorlásába ellentmondások nem

merülhetnek fel.

Az egységesség is tulajdonsága a szuverénitásnak. Ez azt jelenti, hogy egy időben egy államban csak egy hatalom lehet. Az akaratképzés épp oly fázisokra osztódik, mint a személynél, tehát a processus nem aktussal jön létre. Míg a fizikai személynél a belső elhatározás, végső elhatározás és cselekvés egybeesik, az államnál nem.

Felelőtlenség azt jelenti, hogy az elméletben nincs az államban olyan tett, amiért az államot felelősségre lehetne vonni. A gyakorlat ez azt jelenti, hogy akik az állam nevében az állam legfőbb akaratának a kitermelésében részt vesznek felelősségre nem vonhatók/immunitás/.

A szuverénitás jellegzetes tulajdonsága, hogy az államhatalom gyakorlásában képviselőre van szükség; vagyis olyan szervekre, akik az állam hatalmát gyakorolják. Ez lehet egy ember/monarchia/, csoport /arisztokrácia/ és maga a nép /demokrácia/. Semmi féle képviselő nem fedi teljesen a népakaratot. A képviselő teszi a láthatatlan lényt /az államot/ láthatóvá.

A szuverénitás fajtái a szerint, hogy a főhatalom jogszerűen vagy jogszerűtlenül alakult kétféle: legitim és illegitim szuverénítás

Törvényes úton szerezzi a hatalmat az aki jogszerűen jut hozzá. A jogszerűtlen szuverénítás utólag népszavazással de iure szuverénitássá válhat, ez ősi politikai tanítás.

Három fajta szuverénitást különböztetünk meg: fejedelmi, nép és államszuverénitást.

A fejedelmi szuverénitást Jean Bodin fejtegette ki, ő még csak ezt ismeri. A francia királyt mint abszolút uralkodót tudta elképzelni és az államot csak tekintette szuverénnek, ha a király mindenféle hatalommal szemben független. A király és az állam hatalmát egynek vette, pedig más az államnak a szuverén hatalma és más ennek valamely államszervében/királynak/megnyilvánuló hatalma.

A fejedelmek abszolutisztikus törekvéseire hamar mutatkozott az ellenhatás abban az elvben kifejezve, mely szerint az szuverénítás a néptől származik. A XVI. sz.-ban ugyanis a társadalmi szerződés elméletének segítségével magyarázták a természetjogászok az állam világi eredetét. E tan szerint az állam keletkezése előtti időben az emberek szerződéseket kötöttek egymással hogy állammá alakulnak és az államban a hatalom gyakorlását egy személyre a feje-

delemre ruházták szerződésileg. Tehát a természetjogászok a szuverénitás megmagyarázására az államkeletkeztető szerződésekből indulnak ki és a fejedelmi szuverénitást is a népszuverénitásból származtatják.

A népszuverénitás elméletét Rousseau fejtette ki a "Contrat social"-ban. Abból indul ki, hogy minden ember szabadnak született de később bilincsekbe lett verve. Az erősnek való engedelmesség az okosság, de sohasem az akaratnak az eredménye. Szerinte az emberek szerződéseket kötöttek egymással elhatározva: "mindegyikük alárendeli személyét a közakaratnak, illetve ennek a legfelsőbb hatóságának és minden egyes tagot az összesség elválaszthatatlan részének tekintünk." A társadalmi szerződés az egyes szerződő felek helyébe egy oszmái összszemélyességet helyez, ennek tagja minden szavazó. "Ilyenképp alakul ki a közület, amelynek a tagjait tehát részei az államhatalomnak." A társadalmi szerződés mint minden más szerződés kölcsönös kötelezettséget foglal magába, az egyén és a közület között, tehát így mintegy önmagával szerződött, tehát végső fokon a hatalom birtokosa a nép. Ez a

népszuverénitás magva.

Az államszuverénitás elmélete a XIX sz. folyamán általában meggyökeresedett a nemzeti érzés magasra emelkedése folytán, úgyhogy ma a szuverénitásról ha beszélünk, csak az államszuverénitásra gondolunk.

A szuverénitás tartalmának és lényegének a leírása után azt kell megvizsgálni, hogy a főhatalomnak ki a birtokosa.

A szuverénitásnak az a jellegzetes tulajdonsága, hogy a hatalom szervezésétől függ az állam kormányzati berendezkedési formája, másszóval az alkotmány és államformája. Ez az állam belső kormányzását jelenti, vagyis azt, hogy melyik államszerven van a hatalmi főszűly az államfőn-e /köztársasági elnöki kormányrendszer/, parlamenten-e /parlamentari kormányzás/, vagy a minisztérium-e /alkotmányos áll. form./

Az államforma az államhatalom gyakorlásának a külső szemléletű képe, vagyis ki főbirtokosa a szuverénitásnak az államfő, vagy a állampolgárok egyeteme. A monarchikus államformában a fejedelem a szuverénitás birtokosa, bizonyos szervekkel együtt. Míg a köztársaságban a nép a szuverénitás birtokosa a képviselői szerve által.

Az állam a szuverénitását a szervei által vagyis az államszervek által gyakorolja. Az alkotmányos államban a szuverén hatalom gyakorlásában a nép által választott törvényhozó testület/nemzetgyűlés/ és a minisztérium vesz részt., ezek közül azonban szuverén jelleggel csak az előbbi bír. Természetes ezenkívül vannak olyan szervei is az államnak, amely segít a főhatalom gyakorlásában, másszóval a kormányzásban. Az államhatalmat gyakorló államszervek közül legfontosabb a parlament. Ez fejezi ki és önti szabályozott jogi formába az állami akaratot és célkitűzéseket. A jogszabály alkotó szervek közül legfontosabb a törvényhozó szerv. A parlament összetételére különféle fajtákról beszélhetünk. Van egy kamarás és két kamarás. Majdnem minden államban más összetétel szerint alakul meg, az, illető nép történeti hagyományainak és lelkialkatának megfelelően.

A nemzetgyűlés főfeladata a törvények megalkotása és éppenezért ez a legfontosabb szerv, ez áll az állami szervek hierarchiájának a legmagassabb fokán. Ez a szerv az egyetlen ereje az állami hatalomnak, de csakis a

törvény révén cselekedhet. A törvény pedig a közakarat megnyilvánulása.

Az állami szuverénitást gyakorló legfontosabb szervnek a parlamentnek olyan berendezkedésűnek kell lenni, hogy az ő megnyilvánulása az összesség akarata legyen.

A mai parlamenti állam-rendszer két elven épül fel elméletben: a közakarat összpontosításán és ennek a fizikai megnyilvánulásában /akarat és tett/. A szuverén akaratnyilvánítás tehát a szétszórtan élő akaratok /választók/széles alapjaiból indul ki, míg egyetlen csucsban közakarattá összpontosul. A törvényhozás-nem országgyűlési értelemben-összességet jelent az államfőtől le a választópolgárig és mint adminisztráció ez is összességet jelent./Rousseau:Társadalmi szerződés./ Bár az állami akarat legjobb megnyilvánulásának legjobban a parlament felel meg, mert az egyes egyének részvételének eszközeként jut az ország a szuverénitás akaratnyilvánításához. A szavazás tehát egy gyakorlati mód arra, hogy az egyén a saját jóléte kérdésében szuverén akaratot formálhasson és nyilatkoztasson ki. Miután pedig a szuverénit

tás az államot alkotó összességet illeti, az állam a szavazatijogban módot ad arra, hogy az egyesek együtt határozzanak az egyéni jólétükről. Az általános szavazatijog gyakorlásában tehát mindenkinek részt kell venni és ez minél szélesebb alapokra fektetni. A szavazás az államkormányzásban való részvétel eszköze.

Mi a törvény? A törvény az egymás mellett élő embereket szabályozó parancs, csak azok szabályozhatják az együttélés feltételeit, akik tényleges kapcsolatban is, tehát érintkezésben vannak egymással. Miért van szükség törvényhozó szervre? A nagy tömeg amely nem tudja hogy mit akar, mert nem ismeri fel hogy mi az üdvös ránézve a törvényalkotás nehéz munkáját önmaga nem is tudná elvégezni tehát vezetőre szorul. A népnek tehát törvényhozó szervre van szüksége. Ennek isteni tekintélye van vagy mint Macchiavelli mondta: "valóban a törvényalkotó mindig az istenségre hivatkozva csinálja a törvényeket, mert különben nem fogadnák el; a bölcs férfi sok olyan dolgot tud, amihez nem találhatók kézenfekvő érvek, hogy azt mások is bölcsességnek ismerjék el."

Az állam alkotmányát az teszi valóban erőssé, ha úgy a természeti viszonyok, mint a törvény ugyanabban a pontban egyesülnek amelyet a törvényhozás alapul vesz és kigondol. Ha a törvények érvénytelenné válnak-vagyis nem tartják be őket az alkotmány elfajul és "a legyőzhetetlen természet újra jogaiba lép"-mint Rousseau mondja.

A másik legfontosabb államszerv a kormány a nemzetgyűlés által hozott törvények végrehajtószerve. A minisztérium tevékenységi köre a végrehajtó hatalom egész területére kiterjed. Felügyel az alsóbb fokú végrehajtószervek működésére és a jogalkotásban is kisegítő szerepe van/kormányrendeletek/A miniszter felelősséggel tartozik az országgyűlésnek is. Ő az államélet irányításának a főtényezője, ez a kiváló helyzete a parlamenti kormányrendszer mellett alakult ki.

Mi tehát lényegében a kormány? Az alattvalók és a főhatalom között kölcsönös kapcsolatot létesítő közvetítő szerv, feladata a törvények végrehajtása és a polgári illetve a politikai szabadság fenntartása. A kormány-

ban találhatók meg azok a közvetítő erők, amelynek kapcsolatán alapul a főhatalomnak az államhoz való viszonya. A kormány a főhatalomtól kapja a parancsot és ezt a népnek adja.

A kormánynak a hármass szerepe ma is fenn áll: önálló szerve az államban, az államfő tanácsadója és a nemzetgyűlésnek mintegy bizottsága. Ha a kormány betudja tölteni a maga hivatását az államban, ennek óriási gazdasági és politikai jelentőségei lehetnek.

A parlamenten és kormányon kívül a harmadik fontos államszerv a hatóságok. Ezek segítenek a kormánynak a kormányzásban. Ezek a kormányzat hierarchiájában közép és alsófokon állanak. A közigazgatási szervek intézkedéseinek törvényszerűnek kell lenni.

Ezek a szervek az államhatalom közigazgatási ügyeinek ellátására vannak hivatva, anélkül hogy a jogalkotásban részt vennének/kivéve kisebb rendelkezéseket/, ezek működésüket a kormány szerv irányítása alatt fejtik ki. Ezek bár nem alkotmányi alapszervek, de működésük mégis nagy fontosságu, mert az államicél az állam alkotmánya is konkrét mivoltában a közigazgatás útján valósul meg.

Mi tehát a közigazgatás? A közigazgatási szerv működése, a különböző közfeladatok megvalósítása. Az állam és az egyén közti jogviszonyt rendezi, tehát a jogrenden keresztül törekszik az államcél megvalósítására. A tipikus közigazgatási jogi helyzetek a végrehajtó hatósági szervek és a magánosok között merülnek fel. Az állami főhatalom tartalmának és a szuverénitást gyakorló szervek megismerése után nézzük meg utolsónak, hogy mikaz állami hatalom végső céljai.

A szuverénitás céljai: az államcélok megvalósítása és a közakarat, közjó elérése.

Melyek az állam végső céljai általában? Az államcélok igen sok félék és az állam hivatása az emberi jólét haladását is magában foglalja. Ezek a pusztá célkitűzések azonban nem elegendők, az egyén különböző céljait és életviszonyait az állam jogi formulákkal, parancsokkal ruházza fel és szabályozza. Ez a jogrend fenntartása és ez az állam legnagasz-
tosabb célkitűzése, mert enélkül teljes zűrzavar és anarchia volna, ez pedig a társadalmi együttélést és együttműködést -s ezzel az emberi élet működése is lehetetlenné válnék.

A legelső államcél közzé tartozik a jogi szabályozás illetve a jogrend fenntartása tehát. Az állam ezzel a szabályozással beleavatkozik az állampolgárok egyéni életébe.

E századnak az egyik legnagyobb kérdése éppen az, hogy az állam mennyire avatkozhat bele az egyén privát életébe és mily nagyok legyenek a beavatkozás határai. Az elméleti politikának századokon át az volt a törekvése, hogyan lehetne egy államot a legtökéletesebben berendezni úgy, hogy bár az emberek meg legyenek rendszabályozva, de emellett az egyéni szabadság a legnagyobb mértékben meg legyen. Kant szerint e beavatkozás csak addig terjedhet ameddig az állami intervenció az egyén, egyház hatáskörét és életterét nem érinti.

Az állam illetve a főhatalom második fontos célkitűzése a közakarat megvalósítása. A közakarat az egyes egyének célkitűzéseinek, törekvéseinek összessége tehát többet jelent mint a többség akarata. Ez csak megközelíti a közakaratot, amely elméletben mindenki akaratát jelenti. A közakarat mindig jogos, mert a közjóra törekszik. Különbség van az összesek akarata és a közakarat között is, mert ez u-

többi a közösség javát jelenti, az előbbi pedig az egyéni akaratok megnyilvánulásának összessége. Ha nép-határozat hozásakor közakarat állana elő- a szó betűszerinti értelmében- ez mindig helyes lenne. A közakarat helyes megnyilvánulásához szükséges, hogy minden ember a saját véleményét nyilváníthassa. Macchiavelli mondja: "...tény az, hogy olyik nézet-ellentét árt, olyik pedig használ az államnak, amelyek szakadást szülnek, az olyik pedig amely ehhez nem vezet használ. Minthogy az állam megteremtője nem akadályozhatja meg érdekek összeüt-közését, legalább arra kell törekednie, hogy a szakadás ne következzen be."

Rousseau a következőket mondja a köz- és magánakaratról: "ha pártok keletkeznek és ezek jogtalan előnyöket szereznek a tömeg kárára, úgy a csoportok akarata az állammal szemben egyéni akarat lesz. Végül ha egy ilyen csoport annyira megnő, hogy a többi mind tul-szárnyalja, akkor a közakarat megszűnik, mert a győztes vélemény már magánakarat."

Az állam a jogrend fenntartása és a közakarat megvalósítása által mint közvetett eszköz államcél által a végső államcél: az ideális állameszmét akarja megvalósítani.

Az állam alkotás lényege és eszményének végcélja: az emberi jólét legnagyobb lehetővé tétele. Az ember az államban ezt keresi. Akár tudatosan, akár öntudatlanul álltak össze az állam alapítására, ekkor is öntudatlanul a jólétüket keresték. Azért alkottak államot, mert jogok nem születtek velük. Az őzállapotban "omnium bellum contra omnes" volt, meztelen voltukban védtelenek voltak, a természet és a vadállapot rideg példája tanította meg őket, hogy jogot, egyenlőséget, védelmet csak állami kötelekben találnak. Ez tehát minden állam lét alapja, jólétet kereste az ember az államban azért került bele a világtörténelem sodrába. Állam keletkezés volt az egyetlen lehetőség a természet és a vadállapot leküzdésére és ezzel az emberi jólét megteremtésére.

Ezekből azt a végső következtetést lehet levonni, hogy az állam egyetlen létjogosultsága, alapításának célja, programja a legideálisabb állameszme: az emberi jólét legnagyobb megteremtése. Az állam-kormányzás, tehát azért van, hogy ezt az eszmét megvalósítsa, vagyis nem állameszme az ami az emberi jólét ellen van.

Először az a kérdés vetődik fel: mi az emberi jólét? mi az ismertető jele, hol kezdődik és hol végződik a jólétnek oly foka amelyet az államkormányzás valóra válthat?

Az emberi jólét fogalmát a történelem homállyal borította be és csaknem elnyelte a közjólét fogalma. A mult történelme a közjólét nevében követelt mindent és kultuszt csinált a közjólétből: *salus rei publicae suprema lex estó*... Az ókori népek primitív lelkét megfoghatta a mithosszá emelt államfogalom, de ezt a későbbi korok bölcsei/Rousseau, Voltaire/már erőssen lázongtak ellene és sokan hirdették később és ma is, hogy a közjólét az amelyet az államok kormányzásának a világra kell varázsolnia, meg kell teremtenie. A közjólét akkor jólét ha alanya az ember. A XX. sz. emberei tudják, hogy közjólétnek csak az lehet, ha mindenkinek meg van az egyéni jóléte, ez tehát azt jelenti, hogy az állam illetve közvetve a szuverenitás végső célja az egyéni jólét megteremtése, ezért küzdöttek a századok népei és a mai kor emberei is ezért harcolnak.

A közjólét az egyének jólétének összessége, a szabadság az egyének jólétének a sérthetetlensége, az állam az egyéni jólét összes-

ségének az otthona. Azért van államszuverénitás, államkormányzás, hogy ez ideál felé elvezessen, mert az állampolgárok jóléte sugároz jólétet az államnak.

Az államnak az államfenntartó erőt az egyéni jólét sugározza. Az embernek ösztöne, veleszületett vágya az önzés, az egyéni jólét gondolata vitte bele az embert az államkötelekbe, a jólét felismert lehetősége vitte rá a társulásra így keletkezett a család, nemzetség, törzs, faj, nemzet állam, így jött létre a szuverénitás.

Hol kezdődik a jólét? Ott ahol az egyéni önzés lehetetlené tétetik, ez már magába foglalja az élet -és vagyonbiztosságot, a közjó fogalmát is. Ott szűnik meg a jólét, ahol az önzésnek hely adatik, és később ez általánossá válik.

Az egyéni jólét fogalma után nézzük meg materiális alapon, illetve szíkon. E kérdésnél azt látjuk, hogy miként a természet egyenlőtlenül osztja el a földi javakat, úgy az embereket is egyenlőtlen képességgel ruházta fel. Az egyéni jólét megteremtése - anyagi nézőszögből - abban áll, hogy az ember számára a földi javak egyenlőtlen elosztottságával

szemben a megszerzés lehetősége mindenki számára biztosítottassék.

Az állam tehát a földi javak megszerzésének a lehetőségét mindenki számára kell hogy biztosítsa az állam ennél többet nem tehet, sem pénzt, sem földet, sem üzemet, sem termékeket egyenlő adagokra nem oszthat, mert ez ugyanis csak ideigőráig tartó lenne.

Az egyéni jólétnek a követelményeit a legkiterjedtebb értelemben kell venni. Tehát senki az egyént sem testben, sem lélekben nem bántassa ez adja az élet és lelki szabadság fogalmát. Senki azt amit az egyén jogosan anyagi és szellemi javakban megszerzett ne ~~xxx~~ csorbítottassék, ez az anyagi illetve vagyoni és becsületvédelem. Senki sem akadályozhatja meg az egyént abban, hogy a legértékesebb munkát kifejtse. A létnek tehát ez az öt feltétele ha biztosítva van, vagyis az életbiztonság, szabadság, vagyonbiztonság, becsületvédelem és munkavédelem, akkor bátran lehet jólétnek nevezni. Ha bármely feltétel hiányzik, akkor csak viszonylagos, vagy kezdetleges jólétről beszélhetünk, de nem olyanról, amely az állameszme fogalmát kimeríti, mert ezt csak az előbb említett öt feltétellel alkotja és valósítja meg.

Az államnak a főhatalmán keresztül a végső cél: az ideális állameszme illetve ennek megközelítése a végcél. Az ideális állameszme pedig az egyéni jólétnek a megteremtése, ennek feltétele a sértetlen szuverénítás. Egyéni jólétben tehát az erős állam is benne van, mert az egyén csak akkor támogatja az államot, ha az egyéni jólétet nem hagyja el. Eddig az erős állami törekvések indították háborukra az államokat, de az egyéni jólét elve ki fogja zárni a háborukat. És ez a szuverénítás végső célja. Amint Kisely mondja: "gondolkodó ember könnyen beláthatja az állam mint öncél az államokat elvállaló eszme, a vételkedés eszméje, az egyéni jólét azonban a kiengesztelő és elve, az államok egymás ellen törésének kiküszöbölő igéje. Ez végkifejezésben száz százalékra :világbéke!

F O R R Á S M U N K Á K:

Concha:Politika,

Haendel:Politika,

Tomcsányi:Magyar közjog,

Rousseau:Társadalmi szerződés,

Kisely:Magyar államkormányzás.

DEBRECENI EGYETEMI KÖNYVTÁR
184624 43 gyarapodási naplószám